

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA AQLIY TARBIYA VA O'QISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH ASOSLARI

*Urozo*va Nodira

Surxondaryo viloyati Angor tumani

35-umumta'lim maktabi

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga aqliy tarbiya berish va uni shakllantirish asoslari, aqliy tafakkurni oshirish borasida o'quvchilarga berilishi kerak bo'lgan mavzular bayon etilgan. Shuningdek maktabga ilk qadam qo'ygan bolalarni maktab muhitiga ko'nikmalarini shakllantirish borasida tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Maktab, ta'lim, innovatsiya, aqliy tarbiya, vazifa,

O'zbekiston mustaqilligi tufayli mamlakatimiz xayotida katta o'zgarishlar ro'y bermoqda. Mustaqillik sharofati bilan milliy qadriyatlarimiz qayta tiklanib, buyuk allomalarimiz Axmad Yassaviy, Naqshbandiy, al-Buxoriy, Amir Temur, Ulug'bek kabi aql-zakovatli, buyuk siymolarning xayoti va faoliyatiga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Mustaqillik tufayli o'zbek xalqining aql-idroki, milliy urf-odatlarini, ayniqsa ma'naviyatimizga sosi bo'lgan insoniy fazilatlar qayta tiklanmoqda. Yangi adolatli jamiyat qurish uchun ta'lim-tarbiya sohasi haqidagi bilimlar chuqurlashtirilmoqda.

Bu haqda birinchi prezidentimiz I.A.Karimov "Fidokor" gazetasi muhbirining savollariga "Donishmand xalqimizning mustaxkam irodasiga ishonaman" mavzusidagi javoblarida: "Biz barpo etayotgan yangi jamiya tyuksak ma'naviy v aaxloqiy qadriyatlarga tayanad iva ularni rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi. Bu jarayon milliy istiqlol'oyasi va mafkurasiga, o'sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik ruxida tarbiyalashga asoslanadi",- degan edilar. Insonni ulug'lash, uning qadriga yetish, ayniqsa o'sib kelayotgan yosh avlodni aql-idrokli, odobli qilib tarbiyalash, ularni kamolotga yetkazish sohasida Respublikamizda birqancha ishlarni amalga oshirmoqda. Dunyo, inson, aql-zakovat, ma'naviyat- bular bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Dunyo bunyod bo'libdiki, inson dunyo yuzini ko'ribdiki, o'zini inson sifatida anglabdiki, u o'zini borliqning eng mukammal mavjudoti sifatida aql-zakovati bilan tanib keladi. Inson ongi, tafakkuri va ma'naviyati tufayli shunday ustunlikka egadir. Inson dunyoga ma'lum bir maqsad bilan kelmaydi. U o'zligini idrok etgandan so'ng hayotda yashashdan ma'no izlaydi va shu narsa uning hayoti mazmunini tashkil etadi. Insonlar bor, dunyoga keladilaru ketadilar, ulardan nom-nishon qolmaydi, hayotning ma'nosiga, qadriga yetmaydilar. Insonlar bor – mana shu kelishi bilan ketishi o'rtasidagi "umr" deb atalmish vaqtga chaqmoqday chaq nab,

o'zlarining yorqin izini qoldiradilar. Bu iz o'chmasdir. Mana shunday aql-zakovati bilan o'zidan keyin yaxshi ot qoldiruvchilar ma'naviy yuksak insonlardir. Ma'naviy komil insongina shunday yuksaklikka, avlod-ajdodlar qalbida zamonlar osha, asrlar osha yashashday sharafga sazovordir. Demak, inson o'z hayoti va faoliyatini mazmunli o'tkazish uchun avvalo o'zini o'rab turgan borliqni bilishi, yuksak aql va tajriba egasi bo'lishi lozim. Chunki inson aqli va uning hayotida muxim o'rin tutishi, aql-idroktufayligina inson donolik, teran fikr, rostgo'ylik, to'g'rilik, uzoqni ko'ra bilish, nafsning ko'yiga tushmaslik kabi hususiyatlarni amalga oshirishi mumkin. Xalqimizning "Aql insonning ko'rki", "Aql suvdan tiniq, oynaday ravshan" kabi naqlar bejiz aytilmagan. Shuning uchun ham aql inson uchun g'oyat oliy ne'matdir. Aql bilan ilm-ma'rifat egallanadi, kasb xosil qilinadi, dunyo sirlari o'rganiladi. "Aql-yurak ichidagi nur, bu nur bilan haq yoki noxaq bilib olinadi", "Aql- jonning xayoti, jon esa jasadning hayoti, tan esa jasadning hayoti!", "Kishining nafi aql dan ustun bo'lsa, undan odamning hayvondan farqi yo'q".

O'qish - bu keyingi o'rganish uchun zarur bo'lgan yangi bilimlarni olish vositasi. O'qishni o'rganmagan yoki kam o'qiydigan talaba muvaffaqiyatli bilim ololmaydi. Axir, maktabda o'qish jarayoni har doim bolalarning mustaqil ishlashini, birinchi navbatda kitob ustida ishlashni nazarda tutadi. O'quvchilar tomonidan o'qish texnikasini etarli darajada o'zlashtirmaslik, eng muhimi o'qilganlarni tushunish qobiliyati o'quv ishlarida jiddiy qiyinchiliklar bilan birga keladi, bu esa o'quv qobiliyatsizligini keltirib chiqaradi. O'qishni o'rgatish muammosi pedagogik jarayonning eng muhim muammolaridan biri bo'lib, u doimo psixologlar va o'qituvchilar e'tiborini jalb qilib kelgan. Ko'pgina rus mualliflari boshlang'ich maktab o'quvchilarining o'quv qobiliyatsizligi va o'quvchilarning o'qish faoliyatini rivojlantirish muammolari bilan shug'ullanishgan: P.P. Blonskiy, D.B. Elkonin, N.A. Menchinskaya, L.S. Slavina, S.M. Trombax, T.G. Egorov, G.N. Kudin, G.A. Tsukerman. Ushbu muammolar ko'plab xorijiy tadqiqotchilar M.Koul, J.Morton va boshqalar tomonidan ham ko'rib chiqilgan. Boshlang'ich maktabda o'tkaziladigan diagnostik oniy tasvirlar o'qish qobiliyatlarini shakllantirishni nafaqat tezlik mezonlari (daqiqada so'zlar soni) yordamida, balki o'qishni tushunishni baholashni ham nazarda tutishiga qaramay, ko'plab o'qituvchilar uchun birinchi mezon asosiy hisoblanadi. Psixolog L.V. Shibaeva, o'qituvchi boshlang'ich maktabda g'amxo'rlik qiladigan o'qish texnikasi o'rnatilgan deb hisoblanadi va o'qish madaniy qadriyat maqomiga ega bo'lgan to'laqonli faoliyat sifatida rivojlanmaydi. Ayni paytda zamonaviy jahon amaliyoti matnni tushunish mezoniga yo'naltirilgan. Shunday qilib, ko'plab mamlakatlarda muntazam ravishda o'tkaziladigan o'qish ko'nikmalarini shakllantirish testlari o'qish savodxonligi mezoniga asoslangan bo'lib, u "inson yozma matnlarni anglash va ularda aks ettirish, ularning mazmunidan o'z maqsadlariga erishish, bilim va imkoniyatlarni rivojlantirish, faol ishtirok etish uchun foydalanish qobiliyati" jamiyat hayoti "deb

nomlangan.

Boshlang'ich sinflarda aqliy tarbiyani shakllantirishda quyidagi metodlardan foydalanish zarur deb hisoblaymiz. Bu esa o'quvchilarning aqliy tafakkurining shakllanishida muhim o'rin egallaydi. Kuzatish va nazorat qilish, suhbat va hikoya, tushuntirish, rag'batlantirish va tanbeh berish, ma'qullash, ku'rgazmalilik, na'muna ku'rsatish, ishontirish, bahs, munozara kabilar. Kuzatishlar shundan dalolat beradiki, boshlang'ich sinf o'qituvchilari dars jarayonida yozma ishlardan faqat ona tili darslarida foydalanishadi. Bunday mashg'ulotlar aksariyat hollarda, o'quvchilarning yozma savodhonligini tekshirishga qaratilgan bo'ladi (insho, diktant). Vaholanki, "o'qish", boshqa darslarda ham yozma ish turlaridan foydalanish yaxshi natijalarga olib keladi. Yozma ishlar bolalarni mustaqil fikrlashga, dunyoqarashini o'stirishga hizmat qilishi bilan birga, barcha o'quvchilarning mavzu yuzasidan olgan bilimlarini tekshirib ko'rishga imkon beradi. Bo'lim yoki mavzu yakunida yozma ishlar tashkil etilganda o'quvchilar darsda olgan bilimlarini mustahkamlaydilar, mavzuga qayta murojaat etish orqali asar haqidagi tasavvurlari yanada teranlashadi, xotirasidan mustahkam joy oladi. Yozma ishlarni bajarish jarayonida o'quvchilarda Vatanga nisbatan g'urur, muhabbat tuyg'ulari tarbiyalanadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi yozma ish uchun o'zi mustaqil holda mavzu tanlashi ham mumkin, albatta, bu mavzular ham shoir asarlaridagi asosiy g'oyalarga qaratilishi lozim. Mavzular quyidagi mazmunda "Men sevgan shoir", "Vatanim kuychisi", "O'zbekiston – vatanim manim", "Men nechun sevaman O'zbekistonni" kabi mavzularda bu'lishi mumkin. Demak, dars jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma, ijodiy ishlaridan samarali foydalanish aqliy tafakkurning shakllanishida muhim o'rin tutadi. Yozma ishlar "O'qish" darsida amalga oshiriladigan ishlarning rejasida ko'rsatilishi, uning maqsadi, ularga qu'yiladigan talablar aniq belgilangan bo'lishi lozim.

"Kichik maktab yoshi - bu bolaning hayotidagi olti yoshdan o'n yoshgacha bo'lgan davr, u boshlang'ich maktabda o'qiyotgan paytidir." "Bu davrda o'qitish inson shakllanadigan asosiy faoliyatdir." Boshlang'ich sinflarda bolalar fanlarning boshlanishini o'rganishni boshlaydilar. Ushbu bosqichda psixikaning intellektual va bilim doirasi asosan rivojlanmoqda. Ushbu bosqichda ko'plab aqliy yangi shakllanishlar paydo bo'ladi, eskilari yaxshilanadi va rivojlanadi. "Maktab davri kognitiv funktsiyalarning intensiv rivojlanishi, hissiy-idrok etish, fikrlash, mnemonik va boshqalar bilan ajralib turadi". Odatda boshlang'ich maktab o'quvchisi ushbu o'quv yurtiga istak bilan boradi. Birinchi va to'rtinchi sinf o'quvchilari uchun talaba mavqeiga intilish xarakterlidir. ... Maktabning dastlabki kunlarida bolada uyda bo'lgan tajriba katta ahamiyatga ega. Ilgari, kichik maktabgacha yoshdagi bola yagona va noyob mavjudot edi, ammo maktabga kirganida, u o'zini xuddi shu "noyob va noyob" muhitda topadi. Maktab hayoti ritmiga va yangi talablarga moslashish, maktab makonini o'zlashtirish, o'z vaqtini tashkil etish va tashkil etish usullarini o'zlashtirish

zaruriyatidan tashqari, kichik o'quvchi sinfdoshlari bilan munosabatlarni o'rganishi kerak. Ammo yosh o'quvchining asosiy vazifasi maktabda muvaffaqiyat qozonishdir.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, boshlang'ich maktab yoshida bola etti yillik inqiroz deb atalmish davrni boshdan kechirmoqda. Bolaning munosabatlar tizimidagi o'rnini anglashi o'zgaradi. "Rivojlanishning ijtimoiy holati o'zgarib bormoqda va bola yangi yosh davri chegarasida." Bola ijtimoiy munosabatlar dunyosida o'z o'rnini anglaydi va o'quv faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan talabaning yangi ijtimoiy mavqecini egallaydi. Ushbu jarayon uning o'ziga xos ongini tubdan o'zgartiradi, bu esa qadriyatlarni qayta baholashga olib keladi. O'rganish talaba uchun juda katta ahamiyatga ega, shuning uchun, masalan, ushbu bosqichda bolaning muvaffaqiyatsizliklar zanjiri barqaror komplekslarning shakllanishiga yoki hatto surunkali akademik etishmovchilik sindromiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. N.Mahmudov, A.Madvaliyev "O'zbek tili punktuatsiyasining asosiy qoidalari" (T.: 2014, "Ma'naviyat" nashriyoti) kitobi.
2. «Ta'lim to'g'risida»gi qonun va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi». – T.: «O'zbekiston», 1997.
3. Ikromova R. "Grammatika, imlo va nutq o'stirishdan tarqatma materiallar" – T.: «O'qituvchi», 1993-y.
4. Nurmanov V., R. Rasulov. "O'zbek tili jadvallarda" –T.: «O'qituvchi», 1999. 27-30 b.
5. "Ma'rifat" gazetasining turli nashrlari.

Internet materiallari:

1. www.referat.uz
2. www.ziyouz.com